

DE EFFECTEN VAN OPSPORINGSPROGRAMMA'S OP DE KIJKER: EEN VOORSTEL TOT CORRECTIE

Jurgen MINNEBO*

Inleiding

Het inzetten van televisie in de strijd tegen criminaliteit is omstreden. Onder andere de criminologische wetenschap besteedde reeds meermaals aandacht aan de implicaties van een uitgebreide samenwerking tussen gerecht en media. Implicaties die doorgaans eerder negatief worden ingeschat (b.v. PETERS, 1984; CALEWAERT, 1984 & 1986; RATH, 1985; VANGOETHEMD, 1986; BLOEYAERT *et al.*, 1994). Een analyse van deze literatuur brengt aan het licht dat naast criminologische en strafrechtelijke bezwaren criminologen ook wijzen op problemen van communicatiewetenschappelijke aard. Met name schrijft men het opsporingsprogramma's¹ toe een vertekend beeld van de criminaliteit weer te geven. Dit zou bij de kijker resulteren in onredelijk geproportioneerde angstgevoelens en een versterking van de punitieve ingesteldheid. Hoewel in de communicatiewetenschappelijke theorievorming bevestiging kan worden gevonden voor althans een deel van deze hypothese, blijkt evenwel dat in de criminologische kritiek een aantal fundamentele inzichten worden genegeerd. De gesuggereerde invloed van opsporingsprogramma's op de kijker laat immers een voorkeur voor lineaire leereffecten vermoeden, waarbij de toeschouwer rechtstreeks schijnt te reageren op de stimulus die de televisie-inhoud aanreikt. Nochtans wordt een dergelijke veronderstelling allerminst algemeen onderschreven. Onderzoek heeft herhaaldelijk aangetoond dat het nagenoeg onmogelijk is directe media-effecten vast te stellen (VAN DEN BULCK, 1996). En als mensen al kunnen leren van televisie, gebeurt dit alleszins minder eenduidig dan het vermelde stimulus-respons model laat uitschijnen. Centraal moet m.a.w. de vraag staan hoe het beeld dat een persoon van de realiteit heeft, tot stand komt. Het beantwoorden van deze vraag schept een kader

* Jurgen MINNEBO is onderzoeker aan het Departement Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven, E. Van Eventstraat 2a, B-3000 Leuven.

1. Onder een opsporingsprogramma (of onder het synonieme opsporingsmagazine) verstaan we: *Een tv-programma dat met een bepaalde regelmaat, een beperkt aantal, reëel gepleegde ernstige delicten, informatief aan het publiek voorstelt en waarbij dit publiek wordt uitgenodigd om met betrekking tot de voorgestelde feiten en de erbij betrokken personen informatie door te spelen met de bedoeling de opsporing van de al of niet gekende verdachten te verzekeren of om op zijn minst het gerechtelijk onderzoek via indicaties of getuigenissen terug op een goed spoor te zetten en het delict op te helderen* (PETERS, 1984, p. 13). Aangezien deze definitie ons inziens de geringste kans op begripsverwarring overlaat, krijgt zij de voorkeur boven een aantal andere, minder duidelijke omschrijvingen (b.v. SCHLESINGER & TUMBER, 1991, p. 407; SCHLESINGER *et al.*, 1992, p. 43).

waarbinnen ook concrete media-effecten, zoals de creatie van angstgevoelens, herbekeken kunnen worden. Deze tweeledige vraagstelling structureert dit artikel. In een eerste beweging wordt stilgestaan bij de rol van televisie in de cognitieve constructie van de realiteit. De implicaties van deze beschouwing funderen de kritische behandeling van de these dat opsporingsprogramma's angstgevoelens veroorzaken.

Objectieve, subjectieve en symbolische sociale realiteit

De complexiteit van het kenbare maakt dat het individu niet in staat is om de hele realiteit te vatten. Deze ondoorgrondelijkheid insinueert een gelaagdheid in het begrip 'realiteit', aangezien ieder individu ten minste de indruk heeft toch een vrij duidelijk, volledig en correct beeld van de werkelijkheid te hanteren. Wat is dan die individuele 'intuïtieve' werkelijkheid en leefwereld, indien de realiteit op zich niet kenbaar is? Een opsplitsing in een objectieve en subjectieve sociale werkelijkheid, zoals die door BERGER en LUCKMANN (1976) wordt gesuggereerd, biedt een gedeeltelijke oplossing. Met de *objectieve* sociale realiteit wordt op de realiteit gedoeld zoals die bestaat buiten het individu om, of deze nu van dit bestaan op de hoogte is of niet. Het beeld dat mensen zich van de objectieve sociale realiteit vormen, wordt de *subjectieve* sociale realiteit genoemd. Deze subjectieve realiteit wordt dikwijls door de andere leden van de gemeenschap gedeeld. De in de vroege Middeleeuwen gedeelde opvatting dat de zon rond de aarde draait, is een voorbeeld van een maatschappelijk gedeelde subjectieve realiteit, die een – weliswaar foutieve – afbeelding is van de objectieve realiteit. De vorming van een subjectief realiteitsbeeld is bijgevolg een proces dat nauw samenhangt met het begrip socialisatie. Het subjectieve sociale realiteitsbeeld is een *interpretatie* van de objectieve realiteit, die in het beste geval (maar niet noodzakelijk) door alle leden van een gemeenschap gedeeld wordt. Het feit dat het om een interpretatie gaat, impliceert dat een individu een subjectieve realiteit kan *construeren* die niet overeenstemt met de subjectieve sociale realiteit die de andere leden van de gemeenschap delen. De oorzaak van een dergelijke afwijkende interpretatie ligt in het *gemedieerde* karakter van de subjectieve realiteitsconstructie. Mediëring veronderstelt immers interpretatie. Via bijvoorbeeld face-to-face contacten en eigen ervaringen bouwt het individu een subjectieve werkelijkheid die *voor hem* overeenstemt met de objectieve realiteit. Op die manier gedraagt hij zich als een 'naïeve constructivist' (VAN DEN BULCK, 1996). Het belang van deze mediëring is aanzienlijk. Soms kan de realiteit slechts hierdoor kenbaar worden. Dat de aarde rond de zon draait en niet omgekeerd, kan men bijvoorbeeld niet rechtstreeks ervaren.

De rol die de media (kunnen) spelen in de constructie van de subjectieve sociale realiteit werd door BERGER en LUCKMANN (1976) niet geëxpliciteerd. Met de introductie van de 'symbolische sociale realiteit' in het model van BERGER en LUCKMANN vullen ADONI en MANE (1984) deze lacune op (VAN DEN BULCK, 1996; FRÜH 1994). De symbolische sociale realiteit kan omschreven worden als *'elke symbolische representatie van de objectieve realiteit, dit wil zeggen, elke voorstelling door middel van een tekensysteem, die de indruk wekt een beeld te geven van de objectieve*

ve realiteit' (VAN DEN BULCK, 1996, p. 25). Belangrijk is dat de symbolische sociale realiteit de mens in staat stelt een subjectief realiteitsbeeld te vormen, zonder geconfronteerd te zijn met de objectieve sociale werkelijkheid. Uiteindelijk construeren mensen een subjectieve sociale realiteit voor zichzelf op basis van contacten met de objectieve sociale realiteit – dit wil zeggen door middel van directe ervaringen – en de symbolische sociale realiteit, door middel van communicatie. Onder deze communicatie horen onder andere, maar niet alleen, media-inhouden thuis. De introductie van de symbolische sociale realiteit heeft de verdienste dat de media niet worden voorgesteld als een geïsoleerde oorzaak van bepaalde realiteitsvertekeningen. Ze worden daarentegen in het informatie-universum van het individu ingebed, als één oorzaak naast andere (FRÜH, 1994). Bijgevolg is het een foute veronderstelling om mediëring door onder andere televisie als losstaande oorzaak van realiteitsvertekening aan te duiden. Media zijn met andere woorden verstrengeld met andere informatiebronnen die tot de constructie van een subjectieve sociale realiteit leiden. Dit is een eerste argument voor een meer omzichtige benadering van media-effecten.

Bovenstaande argumentering kan en dient echter nog verder te worden verfijnd. Het model van ADONI en MANE (1984; cf. *supra*) werkt immers met *enkelvoudige* begrippen. De idee van een objectieve sociale realiteit die door iedereen op eenzelfde manier wordt ervaren is nog te sterk aanwezig (FRÜH, 1994; VAN DEN BULCK, 1996). Ten tweede werken ADONI en MANE met slechts één symbolische sociale realiteit en niet met een veelheid van dit soort realiteiten. Zoals we hebben geïllustreerd, is televisie maar één symbolische realiteit naast vele andere, die dan nog met elkaar interageren. Zowel VAN DEN BULCK (1996) als FRÜH (1994) besluiten dat dit model geen mogelijkheid voorziet voor een subjectief realiteitsbeeld dat niet wortelt in de objectieve sociale realiteit:

'ADONI & MANE unterschätzen den eigenen Beitrag der Rezipienten an der Konstruktion subjektiver Realitätsvorstellungen. Diese entstehen keineswegs nur als schlichte Kombination von Informationen aus zwei verschiedenen Quellen, nämlich der primär erfahrenen Objekten und der medienvermittelten symbolischen Realität; vielmehr interpretiert und bewertet das Publikum die Informationen, setzt sie zu bekanntem Wissen in Beziehung, zieht Schlußfolgerungen daraus und kreiert auf diesem Wege neues, nicht wahrgenommenes Wissen' (FRÜH, 1994: p. 34).

Het model dat VAN DEN BULCK (1996) voorstelt, houdt wel rekening met de genoemde tekortkomingen. Dit model kan worden toegepast op de beeldvorming rond criminaliteit. In figuur 1 geven S1 en S5 aanleiding tot het ontstaan van het *'niet wahrgenommenes Wissen'* van FRÜH (1994) of de constructie van een subjectieve sociale realiteit die geen band heeft met de objectieve sociale realiteit. Met S1 worden onder andere leugens of geruchten aangeduid, zoals 'mythen' over nieuwe criminele fenomenen. Berucht in dit opzicht is de geruchtenstroom over orgaansmokkel, waarbij mensen overvallen, verdoofd en geopereerd zouden worden om zo door orgaandiefstal aan de enorme vraag naar organen tegemoet te komen. Bij S5 *vervangt* televisie de objectieve sociale realiteit. Zo worden televisiepersonages stilaan als echte, reële personen gezien. Na verloop van tijd worden deze misvattingen

gen opgenomen in de subjectieve sociale realiteit (pijl van S5 naar subjectieve sociale realiteit).

Voor het leren over criminaliteit via opsporingsprogramma's zijn vooral S3 en S4 van belang. S3 geeft het bestaan aan van een 'reële criminaliteitsmix', waarvan men een indruk opdoet, maar die door televisie ook op een eigen karakteristieke manier wordt voorgesteld. Vooral in fictieprogramma's is deze typische manier van criminaliteitsvoorstelling terug te vinden, maar ook opsporingsprogramma's schetsen door hun vaste formule een bepaald beeld van criminaliteit in een samenleving. Verwezen zij naar de nadruk op zware criminaliteit en naar de contextloze voorstelling van de delicten in programma's als *Oproep 20 20*, *Crimewatch U.K.*, *Opsporing Verzocht* en *Aktenzeichen XY ... ungelöst* (MINNEBO, 1997). Zaken uit de objectieve sociale realiteit waarmee mensen haast uitsluitend via televisie in contact komen, worden in het schema voorgesteld door S4. Criminaliteit – waarmee in deze context wordt bedoeld op effectief gepleegde misdrijven – kan tot deze categorie worden gerekend. Criminaliteit blijkt een verschijnsel waarvan veel mensen slechts een partiële kennis hebben en ook kunnen hebben, mede omdat maar weinig mensen effectief met criminaliteit in aanraking komen. Televisie kan daardoor een invloedrijke informatiebron worden. Voorgaand onderzoek wijst uit dat nagenoeg alle televisiekijkers (95%) televisie als de belangrijkste leverancier van algemene gegevens over misdrijven aanduiden (GRABER, 1980) en acht respondenten op tien vinden het de voornaamste informatieverstrekker omtrent niet-lokale criminaliteit (CUMBERBATCH & BEARDSWORTH, 1976). S2 tenslotte staat voor het 'eenvoudige' gemedieerde leren van dingen die hun oorsprong vinden in de objectieve sociale realiteit; bijvoorbeeld dat de aarde rond de zon draait.

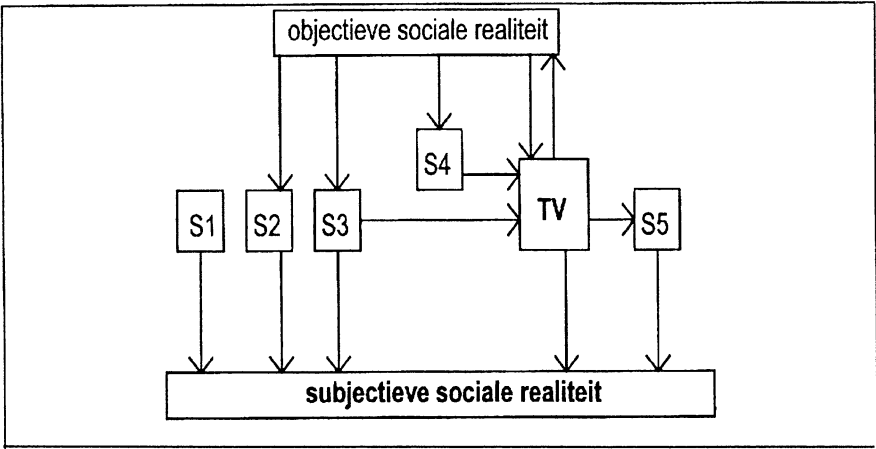

Fig. 1: Een model van de rol van televisie in de sociale constructie van de realiteit (VAN DEN BULCK, 1996, p. 29).

Een model zoals hier geformuleerd geeft een juister beeld van de plaats die televisie en de media in het algemeen bekleden in de realiteitsdefiniëring van het individu.

De 'stimulus-respons'-theorie is duidelijk een al te sterke vereenvoudiging van de complexe onderzoeksbevindingen. Wanneer bijgevolg wordt verkondigd dat opsporingsprogramma's een fout beeld van de criminaliteit ophangen, dient daarbij de bedenking te worden geplaatst dat de kijker dit beeld niet noodzakelijk identificeert met zijn subjectieve realiteit omtrent criminaliteit in de samenleving. Naast opsporingsprogramma's zijn er immers andere, misschien dominantere bronnen die invloed uitoefenen op de perceptie van misdrijven. Een opsporingsprogramma kan een 'realiteitsvervormend' effect teweegbrengen, maar *hoeft* het daarom nog niet te doen. 'Realiteitscorrectie' is trouwens ook mogelijk: opsporingsprogramma's confronteren het publiek met een realiteit waar ze in het dagelijkse leven niet bij stilstaan.

Het opsporingsprogramma als katalysator van angstgevoelens

De these dat media-inhouden slechts één bron van realiteitsconstructie zijn, heeft rechtstreekse implicaties voor de concrete effecten die media – en opsporingsprogramma's – kunnen teweegbrengen bij de kijker. Opsporingsprogramma's wordt het hoofdzakelijk verweten *angstgevoelens* te veroorzaken (b.v. CALEWAERT, 1986). De vraag naar het opwekken van angstgevoelens wordt echter op een al te ongenueanceerde wijze gesteld. Met name de termijn waarbinnen het effect werkt, is temporeel onvoldoende gespecificeerd. Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen korte en lange termijn effecten. Situationele factoren (b.v. leefsituatie, leefomgeving, ervaring met criminaliteit, ...) die een invloed kunnen uitoefenen op de eigen risico-perceptie, worden evenmin in rekening gebracht. Het belang van de context in de rol die televisie kan spelen bij de constructie van het realiteitsbeeld, werd hoger al geïllustreerd. Zowel de termijn, als de situationele factoren houden belangrijke condities in voor de aanvaardbaarheid van de veronderstelling dat opsporingsprogramma's angstgevoelens teweegbrengen.

Met het ontbreken van temporele specificiteit in het discours rond 'angstgevoelens', wordt een belangrijke factor in het debat genegeerd. Wat wordt immers bedoeld? Gaat het om *angstaffecten* of *angststemmingen*? In het eerste geval hebben we te maken met korte-termijneffecten. Wanneer naar angststemmingen wordt verwezen, duidt dit op een lange-termijneffect. Dit onderscheid is belangrijk om op een zinvolle manier over de creatie van gevoelens van angst en onveiligheid te spreken. Het gaat immers om twee verschillende processen. *'The more long-lasting "cognitive" effects of media presentations on perceptions of the dangers involved in society (...) are not likely to be mediated by the same mechanisms'* (CANTOR, 1991, p. 170). Een afzonderlijke beschouwing van korte en lange-termijn effecten dringt zich bijgevolg op.

Angstgevoelens op korte termijn

Angstaffecten treden op bij het kijken naar één specifieke media-inhoud en zijn er een rechtstreeks gevolg van. Doorgaans van korte duur, kunnen ze in sommige

gevallen toch enkele uren tot enkele dagen aanhouden. Vooral door stimuli, die in de directe leefwereld van het individu angst veroorzaken, tot inhoud van een media-boodschap te maken, kan televisie angstaffecten genereren (CANTOR, 1991). Het voor de hand liggende karakter van deze vaststelling is echter verraderlijk. Ze roept immers onmiddellijk een aantal vragen op. Vooreerst dient te worden nagegaan of het mogelijk is lijn te trekken in de stimuli die angst opwekken in het 'echte leven' (de zogenaamde 'real-life fear-evokers') en dus ook als media-inhoud (*angststimuli*). Ten tweede stelt zich de vraag hoe de (televisie)gemedieerdheid van deze stimuli de reacties beïnvloedt. De kijker zit voor zijn toestel en *bekijkt* een roofoverval. Hij is er niet rechtstreeks bij betrokken en weet dat hij geen gevaar loopt. De vraag is dan welke processen aan de basis liggen van het desalniettemin optreden van angst-affecten.

Een eerste van drie categorieën angststimuli die CANTOR (1991) aangeeft, omvat gevaar en verwondingen. Angst die tot vluchten aanzet, wordt als de normale reactie beschouwd wanneer een individu met gevaar wordt geconfronteerd. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden zou dit niet het geval zijn. Ook het *zien* van verwondingen roept angstreacties op, maar hangt samen met de gevaarstimulus. De redenering die hier achter schuilt, gaat van de 'klassieke conditionering'-theorie uit. De perceptie van verwondingen impliceert een oorzaak ervan, in dit geval in de vorm van gevaar. Dit besef roept angstgevoelens op, of het gevaar nu direct aanwezig is of niet speelt daarbij weinig rol. Een tweede oorzaak van angstaffecten zijn mutaties van 'natuurlijke' vormen. Deze term roept spontaan beelden op van allerlei monsters en verwrongen gedachten, die enkel in fictief drama voorkomen. Uit onderzoek (b.v. BLUMER, 1933; LYLE & HOFFMAN, 1976; LEISHMAN, 1981) blijkt dat dergelijke figuren inderdaad de belangrijkste bron van angst zijn bij kinderen. Maar in een meer reële context kunnen ook natuurlijke organismen die een gemutileerd uitzicht kregen (verwonde lichaamsdelen of stoffelijke resten) aanleiding zijn van angstaffecten. Zo bekeken vertoont deze angststimulus gelijkenissen met de vorige. Ten derde kan ook de *perceptie* van angst en bedreiging die anderen ervaren, angstreacties losmaken. Daartoe dient wel een *gevoelsoverdracht* van het individu (of de kijker) op de bedreigde persoon te bestaan. Deze gevoelsoverdracht of empathie komt tot stand wanneer de bedreigde persoon als sympathiek of tenminste als niet onsympathiek wordt getypeerd. Opsporingsprogramma's maken deze gevoelsoverdracht mogelijk door het slachtoffer als een niet onsympathieke protagonist te typeren. Zo maakt het Vlaamse opsporingsprogramma *Oproep 20 20* veelvuldig gebruik van homevideo's en reconstructies die de kijker een blik gunnen in het dagelijkse privé-leven van het slachtoffer om de betrokkenheid van de kijker te verhogen (MINNEBO, 1997).

Hiermee werd aangegeven *dát* een aantal stimuli zowel in een 'echte' als in een gemedieerde vorm angstaffecten opwekken. De volgende stap bestaat erin na te gaan *hoe* deze angststimuli in de media angstgevoelens uitlokken (CANTOR, 1991). Meer bepaald zouden drie factoren een invloed uitoefenen op de intensiteit van de angstaffecten, na blootstelling aan angst-genererende mediaboodschappen. Vooreerst zouden angstaffecten heviger zijn, naargelang de angststimuli realistischer worden afgebeeld. Onderzoek toont inderdaad aan dat geweldscènes waarin 'echte' personen

van vlees en bloed betrokken zijn, bij *volwassenen* intensere angstgevoelens creëren dan tekenfilms die gelijkaardige geweldscènes bevatten (GUNTER & FURNHAM, 1984). Dit is een algemene conclusie. Bij elk individu afzonderlijk zijn er echter een aantal factoren die invloed uitoefenen op het realisme waarmee de beeldinhoud ervaren wordt. Zo blijkt dat het al dan niet directe ervaring hebben van het individu met het getoonde invloed heeft op de intensiteit van de gegenereerde angstaffecten. Vrouwen die reeds kinderen baarden, reageren bijvoorbeeld emotioneel intenser bij een film over een geboorte dan vrouwen die zulk een ervaring niet hadden (ZILLMANN *et al.*, 1978). De relatie tussen een directe ervaring met geweld en de reactie die de afbeelding ervan in opsporingsprogramma's uitlokt, lijkt echter complexer. Onderzoek naar de effecten van *Crimewatch U.K.* toonde aan dat vrouwen die reeds directe ervaringen met geweld hadden, het programma duidelijk gewelddadiger, storender en minder 'entertainend' vonden dan vrouwen zonder ervaring met geweld. Daartegenover staat de vaststelling dat vrouwen met geweldervaring het programma minder realistisch vonden en minder als een bron voor 'overstuur geraken' zagen dan vrouwen die nog niet in aanraking met geweld waren gekomen (SCHLESINGER *et al.*, 1992). Het *algemene* uitgangspunt wordt dus wel bevestigd: de groep die het programma het meest realistisch vond, was er ook het ergst door van streek. Opsporingsprogramma's geven 'realisme' overigens een extra dimensie. Naast een min of meer realistische voorstelling, aan de hand van levende personages, zijn de getoonde delicten bovendien immers waar gebeurd. De beklijvende werkelijkheid van opsporingsprogramma's verhoogt de intensiteit van de ervaren affecten (KUNCZIK, 1987; CANTOR, 1991; HARGRAVE, 1993). Het fictieve karakter van het getoonde kan niet langer worden ingeroepen als bescherming tegen angstgevoelens. Drie kijkers op vier noemen het werkelijkheidsgehalte van het getoonde geweld in non-fictie programma's als de voornaamste reden om er niet langer naar te kijken (HARGRAVE, 1993).

De kijkmotivatie en het gebruik van dramatische technieken zijn de tweede en de derde factor bij de angstintensiteit (CANTOR, 1991). Hierbij rijzen evenwel twijfels. Het gebruik van dramatische technieken oefent namelijk mogelijk geen éénduidige invloed uit op het bereikte affect. Welke emotie wordt opgewekt door het gebruik van een bepaalde dramatische techniek, hangt namelijk eerder af van de andere factor, van de particuliere 'kijkmotivatie'. Kijker A kan een bepaalde scène aange-naam stimulerend vinden, omdat hij zich graag bang laat maken, terwijl kijker B van kanaal verandert omdat het getoonde naar zijn smaak te ver gaat. In de context van dramatische technieken kan bovendien niet langer louter van angstaffecten worden gesproken. Het gebruik van deze technieken wakkert immers ook intentionele effecten als bijvoorbeeld spanning aan. In plaats van drie kan dus beter van slechts twee factoren sprake zijn. Het realisme van de voorstelling van real-life fear-evokers op televisie is een eerste; de samenvoeging van de kijkmotivatie met het gebruik van diverse dramatische 'verteltechnieken' een tweede. Figuur 2 stelt daarom een juister beeld voor van de relatie tussen kijkmotivatie, dramatisering en angst- en spanningsaffecten binnen een opsporingsprogramma. Mensen kijken hoofdzakelijk naar televisie om zich te informeren en/of zich te amuseren. Afhankelijk van de motivatie van de toeschouwer, leidt het gebruik van dramatische vertel-

technieken binnen opsporingsprogramma's tot de opwekking van ofwel angst, ofwel spanning. In het geval van een informatiebehoefte, zal dramatisering van het getoonde de mogelijk een angstaffect teweegbrengen (pijl 1).

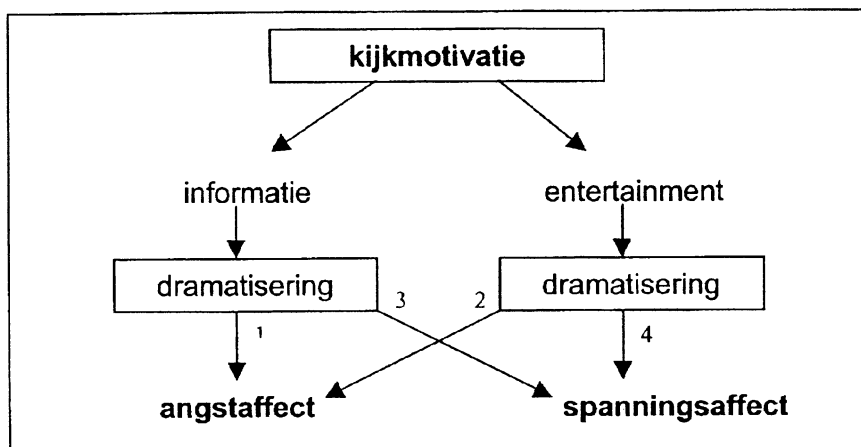

Fig. 2: Een voorstel tot schematisering van de samenhang tussen kijkmotivatie, dramatisering en angst- en spanningsaffecten binnen een opsporingsprogramma.

Het getoonde als informatie percipiëren strookt immers met het getoonde als reëel percipiëren en bijgevolg met een vertaling van het getoonde naar eventuele gevolgen voor zichzelf. In het geval van een opsporingsprogramma overweegt de kijker dan bijvoorbeeld zijn eigen kansen op slachtofferschap. Hoger werd al beargumenteerd dat waargebeurde media-inhouden heviger affecten oproepen dan fictionele. Het aandikken van deze reële feiten aan de hand van dramatisering veroorzaakt een verdere versterking van de reeds bestaande angstaffecten. Wanneer een behoefte aan ontspanning of entertainment het kijken inspireert, ontstaat een situatie die door een heel ander mechanisme gestalte krijgt. Wanneer men van drama wil genieten, stelt men zich doorgaans open voor de beeldinhoud. Zo leeft men met een personage mee en accepteert en *geniet* men van de spanning die ontstaat wanneer dit personage wordt bedreigd. Het aanwenden van dramatische verteltechnieken versterkt deze empathie bij de kijker nog, wat de creatie van hoofdzakelijk spanningsaffecten tot gevolg heeft (pijl 4). Spanning krijgt in een dergelijke context een dubbele betekenis. Naast de conventionele, kan spanning ook een gesublimeerde vorm van angst voorstellen of, anders gezegd, een vorm van 'angstige spanning'.

ZILLMANNS spanningstheorie (1980) verklaart pijl 2. In deze theorie wordt gesteld dat de mate van zekerheid die de kijker verwerft over de afloop van het verhaal bepalend is voor het type reactie dat wordt opgewekt. Zo heeft het verwerven van absolute zekerheid over een voor de niet onsympathieke protagonist negatieve afloop van een gebeurtenis tot gevolg dat spanning plaats ruimt voor meer dysforische reacties als angst (MINNEBO, 1997). Bij opsporingsprogramma's weet de kijker op voorhand dat de reconstructie slecht afloopt voor de protagonist, wat een kader

schept voor het ontstaan van angstaffecten. Ondanks de volledige zekerheid die de kijker verwerft omtrent de afloop van een delict, ontstaan echter niet noodzakelijk alleen angstaffecten. Door de rol van getuigen in de reconstructies te onderstrepen, kan ook spanning worden opgewekt. Van deze personages weet men immers niet op voorhand of ook zij gevaar hebben gelopen, terwijl men wel weet dat het delict voor hen niet fataal is afgelopen. Dit zijn de omstandigheden die in het geval van televisiefictie doorgaans leiden tot de creatie van spanning (ZILLMANN, 1980). Dit verklaart het bestaan van pijl 4. Tenslotte geeft pijl 3 de mogelijkheid aan van het ontstaan van emoties als spanning terwijl de kijker het verwerven van informatie beoogt. De makers van opsporingsprogramma's verwerken dramatische elementen in de uitzending met de intentie spanning op te wekken. Om te voorkomen dat niet louter angst wordt gecreëerd zullen zij rekening houden met wat HARGRAVE (1993) 'the principle of minimalism' noemt.² Hiermee wordt bedoeld dat in het programma niet meer 'gruwel' dient te worden getoond dan nodig is om de kern van de zaak duidelijk over te brengen. Overschrijding van deze denkbeeldige grens vervormt spanning in angst en maakt dramatisering disfunctioneel. Het naleven van dit 'minimalisme-principe' door de makers levert de bestaansvoorwaarden voor pijl 3. Samenvattend representeren pijl 1 en 2 niet-intentionele, ongewenste effecten, terwijl de pijlen 3 en 4 gewenste en intentionele effecten voorstellen.

Angstgevoelens op lange termijn

Onderzoek naar de effecten die televisie veroorzaakt op lange termijn gebeurt vanuit verschillende optieken. Werd bij de aanvang van het onderzoek naar de effecten van televisiegeweld vooral onderzoek verricht naar de opwekking van agressie bij de kijker, dan wijzigde de cultivatiehypothese van GERBNER en zijn collega's van de 'Annenberg School for Communication' de onderzoeksfocus drastisch. Zij gingen na of de televisiewerkelijkheid een invloed uitoefent op het beeld van de werkelijkheid dat de toeschouwer bezit. Toegepast op geweld en criminaliteit is de vraag dan of het publiek van televisie iets leert over hoe gevaarlijk de wereld is en hoe groot de kans moet worden ingeschat dat men zelf in aanraking komt met dit geweld (b.v. GERBNER *et al.*, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980). Op deze manier bekeken, zou televisie volgens GERBNER het werkelijkheidsbeeld wel degelijk beïnvloeden. Het onderzoeksperspectief van de Annenberg-school vormde een belangrijk onderwerp van discussie. De onderliggende hypothesen werd een simplificatie van de problematiek verweten. Vanuit verschillende hoeken werd erop gewezen dat geen rekening werd gehouden met controlevariabelen, die zouden aantonen dat het verband tussen bijvoorbeeld angst en televisiekijken een schijnverband is (b.v. BONFADELLI, 1983;

2. Uit voorgaand onderzoek blijkt dat het tonen van expliciet geweld, verwondingen en stoffelijke overschotten eerder beperkt is. In vergelijking met *Oproep 20 20* (Vlaanderen), *Opsporing Verzocht* (Nederland) en *Crimewatch U.K.* (Verenigd Koninkrijk) houdt het Duitse *Aktenzeichen XY...ungelöst* minder rekening met dit 'minimalisme-principe': 8,3% van de scènes in dit programma bevatten beelden van stoffelijke overschotten (MINNEBO, 1997, p. 90).

TAMBORINI *et al.*, 1984; RUBIN *et al.*, 1988). HUGHES (1980) bracht beide variabelen – hoeveelheid televisiekijken en angst – in verband met het aantal uren dat buitenshuis wordt gespendeerd; wie bang is blijft meer binnen en kijkt bijgevolg meer televisie. Wellicht het bekendste voorbeeld van deze studies is het onderzoek van DOOB en MACDONALD (1979). Zij gingen na of de *ervaring met delicten* een rol speelt in de invloed die televisie heeft op het individu. De bewoners van twee centrumwijken en twee wijken uit de voorstad van Toronto werden geselecteerd voor een enquête. In beide gevallen had de ene wijk een hoog criminaliteitscijfer en de andere een laag. Uit een vergelijking van de antwoorden bleek dat ervaring met delicten inderdaad meespeelt in het effect dat televisie kan hebben. Wie ervaring heeft met misdrijven is bang en blijft vaker binnen, waardoor de aanleiding ontstaat meer televisie te kijken, dan inwoners van een buurt met een laag criminaliteitscijfer. Tegelijk wordt iets gezegd over de causaliteit van het verband. Angstgevoelens worden dus wellicht niet veroorzaakt door veel televisiekijken, maar vormen zelf de aanleiding voor het vele kijken. Hoewel de causaliteit in dit verband een sterk punt van discussie blijft (b.v. SLATER & ELLIOTT, 1982; O'KEEFE & REID-NASH, 1987; OLIVER, 1994), is voldoende aangetoond dat televisiekijken niet per definitie leidt tot een verhoging van de angstgevoelens.

Een ander element – naast ervaring – dat impliciet uit het onderzoek van DOOB en MACDONALD (1979) naar voren komt, is *relevantie*. In dit verband is het begrip 'relevantievelen' geïntroduceerd (ADONI & MANE, 1984), waarbij uitgegaan wordt van de veronderstelling dat '*alle aspecten van de leefwereld te plaatsen zijn op een relevantiecontinuüm dat van "close" tot "remote" gaat*' (VAN DEN BULCK, 1996, p. 110). In tegenstelling tot ADONI en MANE bestrijdt VAN DEN BULCK (1996) de stelling dat wat voor het individu 'close' is, geleerd wordt uit directe ervaring en wat als 'remote' wordt ervaren, uit media-inhouden (*cf. infra*). Tenslotte wordt ook de '*ability to cope*' die een individu zichzelf toekent een factor in de creatie van angststemmingen. De '*ability to cope*' duidt op de kans die iemand zichzelf geeft bepaalde dreigingen met succes het hoofd te bieden.

Ervaring, relevantie en 'ability' lijken drie cruciale elementen waarmee de rol van televisie valt te bepalen in de opwekking van angstgevoelens. Iemand met geweldervaring, die in een wijk woont waar veel criminaliteit voorkomt (closeness) en die zichzelf weinig kans geeft dit geweld met goede afloop te doorstaan, zal dieper gewortelde angstgevoelens koesteren dan een persoon met een tegenovergesteld profiel. Volgens ADONI en MANE zal een individu in een dergelijke situatie niet langer van televisie over geweld leren. VAN DEN BULCK (1996) spreekt dit tegen. De persoon in kwestie kan immers de capaciteit, met geweld om te gaan, trachten te verbeteren. Televisie kan daartoe een geschikte bron van oplossingen en/of informatie zijn. Onderzoek lijkt deze these te bevestigen (*cf.* BOYANOWSKY *et al.*, 1974), waardoor de rol van televisie in het opwekken van angstgevoelens duidelijk complex is:

'Close/remote' (of 'belangrijk/onbelangrijk') en directe ervaring/gemedieerde ervaring zijn twee verschillende dimensies. Een bepaald aspect van de Lebenswelt kan zeer belangrijk zijn, maar toch kan directe ervaring ontbreken. Op elk niveau

van beide continua zal de wisselwerking met televisie echter andere mogelijkheden en beperkingen hebben. Ook directe ervaring en gemedieerde ervaring sluiten elkaar niet uit. Het is niet automatisch zo dat waar directe ervaring met een fenomeen bestaat, televisie niet langer effect zou kunnen hebben' (VAN DEN BULCK, 1996, p. 113).

Meer concreet blijkt ook voor opsporingsprogramma's dat ervaring niet noodzakelijk de invloed van televisie neutraliseert. Verder tonen vooral vrouwen zich gevoelig voor de inhoud ervan (SCHLESINGER *et al.*, 1992; HARGRAVE, 1993). De mate waarin men een opsporingsprogramma als beangstigend beoordeelt, wordt overigens weinig door ervaringen met misdrijven beïnvloed. Bovendien blijkt dat net vrouwen die ervaring hebben met geweld tot de regelmatige kijkers van *Crime-watch U.K.* behoren³ (cf. BOYANOWSKY *et al.*, 1974).

Hoewel vooral jongere mannen ervaringen met fysiek geweld rapporteren en voor vrouwen deze vorm van bedreiging dus eerder 'remote' is, kunnen hun angstreacties op opsporingsprogramma's toch als volgt worden verklaard. Vrouwen schatten in eerste instantie hun 'ability to cope' eerder laag in. Zij nemen voor hun eigen veiligheid vooral preventieve maatregelen, terwijl mannen eerder maatregelen treffen die hen in staat stellen hun eigen kracht te gebruiken om zich uit netelige situaties te redden (HARGRAVE, 1993). Dit hoger inschatten van hun eigen capaciteiten om zich teweer te stellen tegen dreigingen, weerspiegelt zich ook in het feit dat geen enkele man angstgevoelens rapporteerde bij het bekijken van een opsporingsprogramma. Ondanks de relatieve onbelangrijkheid van geweld in het dagelijkse leven van een vrouw, maakt dus het lage inschatten van de eigen 'ability to cope' dat een disproportioneel sterke angststemming ontstaat.

Opsporingsprogramma's lijken bijgevolg niet noodzakelijk de *oorzaak* van angstgevoelens te zijn. De programma's kunnen het publiek beangstigen, maar dan waarschijnlijk meer in de vorm van een occasionele herinnering aan een wereld die het individu reeds antecedent als gevaarlijk concipieert. Een programma als *Crime-watch U.K.* sensibiliseert bijvoorbeeld zowel vrouwen met als zonder ervaring voor een wereld die al 'vrouw-gevaarlijk' schijnt. '*Programmes may become integrated into a pre-existing complex of anxieties about safety*' (SCHLESINGER *et al.*, 1992, p. 69). Ervaring met geweld intensifieert enkel de herinnering aan de 'gevaarlijke buitenwereld' die het programma aanreikt. Televisie *creëert* met andere woorden geen beeld van een 'mean world', zoals GERBNER veronderstelde, maar *weerspiegelt* de subjectieve realiteit van een individu, waarbij deze *subjectieve realiteit* voor dit individu reeds 'mean' is.

Discussie

Het is met andere woorden duidelijk dat voorzichtigheid geboden is wanneer wordt gesproken over de effecten van opsporingsprogramma's op de kijker. Televisie biedt

3. 31% tegenover 8% regelmatige kijkers bij de groep zonder ervaring met geweld (SCHLESINGER *et al.*, 1992, p. 51).

één visie op de realiteit, daarin gesteund of tegengesproken door andere informatiekanalen als eigen ervaring of persoonlijke interactie. Dit sluit de mogelijkheid van realiteitsvertekening niet uit, maar impliceert ook dat deze vertekening niet noodzakelijk is. Deze vaststelling is ook cruciaal om het mechanisme van angstopwekking door opsporingsprogramma's te achterhalen. Opnieuw geldt dat de creatie van angstgevoelens mogelijk, maar niet onontkoombaar is. Daarbij dient een verder onderscheid te worden gemaakt tussen angstgevoelens die werken op korte termijn en angstgevoelens die op langere termijn werkzaam zijn. Op korte termijn speelt niet alleen de media-inhoud een rol maar ook de predispositie van de kijker: afhankelijk van de kijkmotivatie kan angst of spanning worden gegenereerd. Langere termijn effecten worden gefilterd door factoren als de eigen ervaring, de inschatting van de kans dat men met geweld in aanraking komt en de evaluatie van de eigen mogelijkheden deze dreiging met succes het hoofd te bieden. Afhankelijk van deze factoren verspreiden opsporingsprogramma's veeleer een occasionele bevestiging dat geweld en criminaliteit deel uitmaken van de subjectieve realiteit van het individu, eerder dan dat ze zelf aan de basis van continue angsten liggen.

Bibliografie

- ADONI, H., MANE, S. (1984). Media and the social construction of reality, toward an integration of theory and research. *Communication-research*, 11(3), 323-340.
- BERGER, P., LUCKMANN, T. (1976). *The social construction of reality, a treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth: Penguin.
- BLOEYAERT, M., HEBBERECHT, P. (1994). Opsporing verzocht?. *De Advocatenkrant*, 4, 11-12.
- BLUMER, H. (1933). *Movies and conduct*. New York: Macmillan.
- BONFADELLI, H. (1983). Der Einfluss des Fernsehens auf die Konstruktion der sozialen Realität: Befunde aus der Schweiz zur Kultivierungshypothese. *Rundfunk und Fernsehen*, 31(3-4), 415-430.
- BOYANOWSKY, e.d., NEWSTON, D. (1974). Film preferences following a murder. *Communication research*. 1, 32-43.
- CALEWAERT, W. (ed.) (1984). *Opsporing Verzocht*. Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.
- CALEWAERT, W. (1986). Opsporing Verzocht. *De Politieofficier. Tijdschrift van de koninklijke federatie van kommissarissen en adjunkt kommissarissen van politie van België*. 34(3), 5-16.
- CANTOR, J. (1991). Fright responses to mass media productions. In Bryant, J., Zillmann, D. (eds.) (1991). *Responding to the screen. Reception and reaction processes*. Hillsdale, New Jersey: Laurence Erlbaum.
- CUMBERBATCH, G., BEARDSWORTH, A. (1976). Criminals, Victims and Mass Communication. In Viano, E.C. (ed.) (1976). *Victims and Society*. Washington, pp. 72-90.

- DOOB, A.N., MACDONALDS, G.E. (1979). Television viewing and fear of victimization: is the relationship causal? *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(2), 170-179.
- FRÜH, W. (1994). *Realitätsvermittlung durch Massenmedien. Permanente Transformation der Wirklichkeit*. Opladen: Westdeutsche Verlag.
- GERBNER, G., GROSS, L. (1976). Living with television: the violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 172-199.
- GERBNER, G., GROSS, L., ELEEY, M.F., JACKSON-BEECK, M., JEFFRIES-FOX, S., SIGNORIELLI, N. (1977). TV violence profile no. 8: the highlights. *Journal of Communication*, 27(2), 171-180.
- GERBNER, G., GROSS, L., JACKSON-BEECK, M., JEFFRIES-FOX, S., SIGNORIELLI, N. (1978). Cultural indicators: TV violence profile no. 9. *Journal of Communication*, 28(3), p. 176-207.
- GERBNER, G., GROSS, L., SIGNORIELLI, N. (1979). The demonstration of power: violence profile no. 10. *Journal of Communication*, 29(3), 177-196.
- GERBNER, G., GROSS, L., MORGAN, M. (1980). The 'mainstreaming' of America: violence profile no. 11. *Journal of Communication*, 30(3), 10-29.
- GRABER, D.A. (1980). *Crime news and the public*. New York: Praeger.
- GUNTER, B., FURNHAM, A. (1984). Perceptions of television violence: Effects of programme genre and type of violence on viewer's judgements of violent portrayals. *British Journal of Social Psychology*, 23, 155-164.
- HARGRAVE, A.M. (ed.) (1993). *Violence in factual television*. (Broadcasting standards council. Annual review 1993/Public opinion and broadcasting standards 4), London: Libbey.
- HUGHES, M. (1980). The fruits of cultivation analysis: a re-examination of the effects of television on fear of victimization, alienation and approval of violence. *Public Opinion Quarterly*, 44(3), 287-302.
- KUNCZIK, M. (1987). *Gewalt und Medien*. Köln: Böhlau Verlag.
- LEISHMAN, K. (10.01.1981). When is television too scary for children? *TV Guide*, 5-6.
- LYLE, J., HOFFMAN, H.R. (1976). Explorations in patterns of television viewing by preschool-age children. In Brown, R. (ed.) (1976). *Children and television*. Beverly Hills, CA: Sage, pp. 45-61.
- MINNEBO, J. (1997). *De dader droeg bruin. Een internationale vergelijking van opsporingsprogramma's*. Licentiaatsverhandeling K.U.Leuven, faculteit sociale wetenschappen, departement communicatiewetenschap.
- O'KEEFE, G.J., REID-NASH, K. (1987). Crime news and real-world blues: The effects of the media on social reality. *Communication Research*, 14, 147-163.
- OLIVER, M.B. (1994). Portrayals of Crime, Race, and Aggression in 'Reality-Based' Police Shows: A Content Analysis. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 38(2), 179-192.
- PETERS, T. (1984). 'Opsporing Verzocht': criminologisch belicht. In Calewaert, W. (ed.) (1984). *Opsporing Verzocht*, Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.

- RATH, C.-D. (1985). The invisible network: Television as an institution in Everyday Life. In Drummond, P., Paterson, R. (eds.) (1985). *Television in Transition*. London: BFI publishing.
- RUBIN, A.M., PERSE, E.M., TAYLOR, D.S. (1988). A methodological examination of cultivation. *Communication Research*, 15(2), 107-134.
- SCHLESINGER, P., TUMBER, H. (1991). The media politics of crime and criminal justice. *British Journal of Sociology*, 42(3).
- SCHLESINGER, P., DOBASH, R.E., DOBASH, R.P., WEAVER, C.K. (1992). *Women viewing violence*. London: BFI publishing.
- SCHLESINGER, P., TUMBER, H. (1994). *Reporting Crime. The Media Politics of Criminal Justice*. (Clarendon Studies in Criminology), Oxford: Clarendon Press.
- SLATER, D., ELLIOTT, W.R. (1982). Television's influence on social reality. *Quarterly Journal of Speech*, 68, 69-79.
- TAMBORINI, R., ZILLMANN, D., BRYANT, J. (1984). Fear and victimization: exposure to television and perceptions of crime and fear. In Bostrom, R.N., Westley, B.H. (eds.) (1984). *Communication Yearbook no. 8*. Beverly Hills: Sage, pp.492-513.
- VAN DEN BULCK, J. (1996). *Kijkbuis kennis. De rol van televisie in de sociale en cognitieve constructie van de realiteit*. Leuven: Acco.
- VANGOETHEMD, G. (1986). *Opsporing Verzocht: een kritische doorlichting*. Licentiaatsverhandeling K.U. Leuven, faculteit rechtsgeleerdheid, departement criminologie.
- ZILLMANN, D. (1978). Attribution and misattribution of excitatory reactions. In Harvey, J.H., Ickes, W., Kidd, R.F. (eds.) (1978). *New directions in attribution research*, 2, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, pp. 335-368.
- ZILLMANN, D. (1980). The anatomy of suspense. In Tannenbaum, P. (ed.) (1980). *The entertainment functions of television*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates.